

УДК 027.2:025.2](477.81/.82)“18/19”:061.2(477)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОСТРОЗЬКОГО КИРИЛО-МЕФОДІВСЬКОГО БРАТСТВА ЩОДО ФОРМУВАННЯ ФОНДУ БІБЛІОТЕКИ ЖІНОЧОГО УЧИЛИЩА ІМЕНІ ГРАФА Д. М. БЛУДОВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Оксана САЖОК

*Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, Бібліотека,
вул. Винниченка, 30а, м. Луцьк, 43005, Україна, тел. (0332) 24-04-08*

Проаналізовано процес формування фонду бібліотеки Острозького жіночого училища імені графа Д. М. Блудова, його кількісний та якісний склад. Як усі бібліотеки народних училищ у Російській імперії, ця бібліотека складалася з двох частин – фундаментальної (вчительської) і навчальної (учнівської) бібліотек. Станом на 1915 р. у бібліотеці зберігалось 2 884 назви видань (7 181 примірник) російською, церковнослов'янською та французькою мовами. Підкреслено визначальну роль Острозького Кирило-Мефодіївського братства та особисто графині А. Д. Блудової у процесі комплектування фонду бібліотеки Острозького жіночого училища ім. графа Д. М. Блудова.

Ключові слова: Острозьке жіноче училище імені графа Д. М. Блудова, Острозьке Кирило-Мефодіївське братство, бібліотеки жіночих училищ у Російській імперії.

Створення волинськими церковними православними братствами бібліотек при навчальних закладах у другій половині ХІХ та на початку ХХ ст. залишається малодослідженим у вітчизняній історіографії питанням. Докладне вивчення цієї теми дозволить ширше представити історію бібліотечної справи на Волині, а також зберегти від забуття здобутки братчиків у заснуванні бібліотек.

Детального розгляду потребує робота Острозького Кирило-Мефодіївського братства з формування фонду бібліотеки жіночого училища імені графа Д. М. Блудова: по-перше, для розкриття кількісного та якісного наповнення укомплектованого братчиками бібліотечного зібрання; по-друге, для висвітлення рівня книгозабезпеченості навчального та виховного процесів в училищі; по-третє, ґрунтовний аналіз обсягу, складу, структури фонду дасть змогу певною мірою оцінити діяльність бібліотеки в цілому, визначити її роль у розвитку освіти, культури і науки у Волинській губернії окресленого періоду.

Про організовану Острозьким Кирило-Мефодіївським братством при жіночому училищі імені графа Д. М. Блудова бібліотеку в українській історіографії відомостей не знайдено, зазвичай дослідники згадують лише книгозбірню, яку братчики створили для задоволення власних читацьких потреб. Джерельна база дослідження зосереджена у Державному історико-культурному заповіднику міста Острога, а також у державних архівах Волинської та Житомирської областей¹. Її основу складають руко-

¹ Державний історико-культурний заповідник м. Острога, КН № 29555, III Д № 12790; КН № 4286, IV К № 659; КН № 4286, IV К № 659; Державний архів Житомирської області, ф. 1, оп. 17, спр. 69; Державний архів Волинської області, ф. 3, оп. 1, спр. 11.

писні, машинописні або окремо видані документи з братського архіву: листи, рахунки, статuti, щорічні звіти та інше. Окремо слід виділити братські ювілейні видання, у яких підсумовувалися досягнення братства в усіх напрямках роботи за певний час².

Мета запропонованої розвідки – дослідити внесок Острозького Кирило-Мефодіївського братства у розбудову бібліотечної справи у Волинській губернії другої половини XIX – початку XX ст.

Фундатором-опікуном та керівником Острозького Кирило-Мефодіївського братства була письменниця та благодійниця, графиня Антоніна Дмитрівна Блудова (1813–1891), донька державного діяча та літератора, головного ініціатора створення цього братства – графа Дмитра Миколайовича Блудова (1785–1864).

З передачею 29 березня 1865 р. на потреби братства будівель та садиби закрито-го римо-католицького капуцинського монастиря братчики розпочали облаштовувати ці приміщення під свої заклади. Тут розмістилося засноване братством того ж року жіноче училище імені графа Д. М. Блудова з бібліотекою. Фінансова підтримка цієї бібліотеки стала постійної статтею щорічних видатків Острозького Кирило-Мефодіївського братства. Згідно з кошторисом, на її утримання кожного року виділяли 300 рублів³. Крім придбання книг та періодики за кошти братства, бібліотеці училища безкоштовно надсилалися різні види видань від юридичних та фізичних осіб. Наприклад, 1866 р. від господарського управління Синоду надійшло 449 підручників та богослужбових книг, а 1869 р. Міністерство народної освіти поповнило бібліотечний фонд географічними картами й атласами⁴.

Активний діяч Острозького братства, історик Помпей Миколайович Батюшков (1811–1892) у грудні 1885 р. надіслав для бібліотеки училища працю “Холмская Русь” із супровідним листом⁵. Ця книга була першим результатом роботи авторського колективу, створеного П. Батюшковым для написання узагальненої історії західних губерній Російської імперії. Маючи на увазі активну участь, яку брав Помпей Миколайович при створенні Кирило-Мефодіївського братства, можна припустити, що то була не єдина надіслана ним книга, яка примножила бібліотечні зібрання братства.

У 1875 р. жіноче училище імені графа Д. М. Блудова підпорядкували Міністерству народної освіти, але братство продовжувало матеріально підтримувати цей навчальний заклад та брати активну участь у поповненні його бібліотечного фонду. Отже, фонд бібліотеки жіночого училища імені графа Д. М. Блудова поповнювався двома основними шляхами: твори друку братчики отримували в дарунок або купували за кошти братства.

При училищі діяла опікунська рада під головуванням директора Острозької чоловічої гімназії. До її складу входили начальниця училища, викладачі, а також два представники братства, обрані з його членів. Ця рада займалася, поміж іншого, комп-

² *Острожское Свято-Кирилло-Мефодиевское православное церковное братство: очерк его возникновения и деятельности: материалы к истории братства, 1865–1910 гг.* / сост. Н. П. Быков. – Санкт-Петербург: Тип. В. Киршбаума, 1910. – [8], 244 с., [3] л. ил.; *Пятидесятилетие Острожского Свято-Кирилло-Мефодиевского православного церковного братства, 1865–1915 гг.: ист. записка* / сост. Н. П. Быков. – Петроград: Тип. В. Ф. Киршбаума, 1915. – VIII, 430, 110 с., 32 л. ил.

³ *Острожское Свято-Кирилло-Мефодиевское православное церковное братство...* – С. 140.

⁴ *Пятидесятилетие Острожского Свято-Кирилло-Мефодиевского православного церковного братства...* – С. 409.

⁵ Державний історико-культурний заповідник м. Острога, КН № 29555, Ш Д № 12790 (лист П. М. Батюшкова до А. Д. Блудової, грудень 1885 р.).

лектуванням бібліотеки училища, а саме – відбором навчальних видань із книг, схвалених Синодом та Міністерством народної освіти. При цьому опікунська рада не брала до уваги наявність відібраної нею літератури у каталозі, затвердженому Міністерством народної освіти. Як відомо, фонди бібліотек освітніх установ комплектувалися за каталогами, які Міністерство видавало щоп'ять років, та щорічними доповненнями до них. Каталоги містили інформацію про літературу, яка виходила в Російській імперії й відповідала запитам освітнього процесу залежно від типу навчальних закладів⁶.

Про особисту причетність А. Д. Блудової до формування фонду училищної бібліотеки свідчать витяги з її листів, опубліковані у братському ювілейному виданні⁷. На початку 1870-х рр. Антоніна Дмитрівна особливо переймалася постійною зміною підручників, схвалених Міністерством народної освіти для навчання. Програму предметів навчального курсу жіночого училища імені графа Д. М. Блудова із зазначенням прийнятих до навчання видань Міністерство народної освіти затвердило лише 1876 р.⁸ Користуючись у літературних та наукових колах великою повагою і авторитетом, А. Блудова залучала до бібліотечних справ своїх знайомих, але здебільшого покладалася на власний розсуд в остаточному вирішенні питань, пов'язаних із книгозабезпеченістю певних навчальних предметів в училищі. Так, 19 січня 1870 р. у листі, адресованому братству, графиня зазначала: “Переглянула різні підручники з давньої історії, всі виявилися незручними для нас, і, нарешті, ми вирішили прийняти, за порадою Оленіна [не вдалося з'ясувати, кого конкретно з представників старовинного роду російського дворянства згадує тут А. Блудова. – О. С.], переклад Нессельта [Фрідріх Август Нессельт (1781–1850) – німецький педагог, автор підручників з історії, географії і німецької літератури. – О. С.], який писав власне для жіночих училищ. Здається, ця книга і вам знадобиться, звісно, розділивши її на два курси. Рігельман (старший братчик київського відділу братства) теж писав мені, що він вам надіслав книжку з римської історії, але не знаю яку. Чи знадобиться вона вам?”⁹. Отже, до комплектування бібліотеки училища долучався уродженець Чернігівщини Микола Аркадійович Рігельман (1817–1888), письменник, перекладач, історик, етнограф, співробітник Київської археографічної комісії.

Про те, що графиня поповнювала училищну бібліотеку нотною літературою, теж дізнаємося з її листа, у котрому вона повідомляла, що відіслала братству ноти – “це вальс авторства герцога Единбурзького”, які він особисто передав їй для училища¹⁰. Власне про зібрання нотних видань у бібліотечному фонді інформації обмаль, але воно мало би бути достатнім для того, аби забезпечити необхідним музичним матеріалом хор, організований з учениць училища, та задля повноцінного проведення уроків з музики і співу.

З однаковим завзяттям, енергією та інтересом А. Д. Блудова відслідковувала стан книгозабезпеченості навчального та виховного процесів. 5 лютого 1872 р. гра-

⁶ Рогова П. І. *Педагогічні бібліотеки України (друга половина XIX – 20-ті рр. XX ст.)*. – Київ: Четверта хвиля, 2009. – С. 59.

⁷ *Пятидесятилетие Острожского Свято-Кирилло-Методиевского православного церковного братства...*

⁸ Державний історико-культурний заповідник м. Острога, КН № 4286, IV К № 659.

⁹ *Пятидесятилетие Острожского Свято-Кирилло-Методиевского православного церковного братства...* – С. 257.

¹⁰ Там же.

финя писала вихователькам братського училища: “Надсилаю кілька книг, зокрема, для вас – Водовозової про дитячі ігри”¹¹. Очевидно, йшлося про видану у Санкт-Петербурзі 1871 р. працю Є. М. Водовозової “Розумовий розвиток дітей від першої появи свідомості до восьмирічного віку”, в якій авторка пропонувала зробити основою дошкільного виховання народні пісні, ігри, казки. Антоніна Дмитрівна надавала великого значення вихованню дітей та позитивному впливу на них училищних наставниць у позаурочний час, вважаючи, що “розмова, гра, читання слугують провідником думки й почуття між учнями та керівниками”¹². Графиня сама підбирала педагогічну літературу та надсилала її братству або рекомендувала книги, які, на її думку, потрібно застосовувати при роботі з дітьми. Наприклад, А. Д. Блудова радила використовувати для театральних інсценувань з ученицями соціальну комедію у віршах Я. Б. Княжніна “Хвалько”, історичні п’єси з життя князів Київської Русі та героя Куликовської битви Дмитра Донського. Зважаючи на усе сказане вище, Антоніна Дмитрівна не могла залишити поза увагою й культурно-виховну роботу у старших класах, яка потребувала літератури з етики, естетики, культури поведінки тощо.

Графиня наголошувала на важливості підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. У листі від 3 листопада 1870 р. вона, зокрема, зазначала: “Для викладання таких предметів, як історія, історія російська і середня, безумовно потрібна підготовка самої викладачки, як би добре вона не знала свій предмет. Для цього потрібно багато читати...”¹³. Тож училищна бібліотека мала сприяти підвищенню професійного рівня викладачів, задовольняти їхні потреби в особистісному самовдосконалюванні, подальшій самоосвіті, всебічному саморозвитку.

Підсумовуючи внесок Антоніни Дмитрівни Блудової у розбудову бібліотеки Острозького жіночого училища імені графа Д. М. Блудова, відзначимо, що вона намагалася укомплектувати бібліотечний фонд різноманітними за змістом (тематикою), читацьким призначенням (наукова, навчальна, довідкова тощо), видами (книги, ноті і так далі) творами друку.

Опираючись на програму викладання предметів в училищі, можна частково відтворити репертуар його бібліотеки, однак скласти детальний каталог неможливо – бракує бібліографічних відомостей про бібліотечні видання. Проаналізувавши навчальні програми училища¹⁴, робимо висновок про те, що у фонді була представлена література винятково російською, церковнослов’янською та французькою мовами. Із впровадженням реформ 1917 р., пов’язаних з українізацією освіти і церкви, до бібліотеки училища почали надходити україномовні видання. Поміж братських документів зберігся рахунок за 1918 р. з книжкового магазину в Острозі про придбання 97 примірників книг українською мовою на суму 415 рублів 15 копійок для жіночого училища імені графа Д. М. Блудова¹⁵. У переліку зазначалося 48 назв художніх творів найрізноманітніших тем і жанрів, зокрема, історична поема “Гайдамаки” та велика збірка поетичних творів “Кобзар” Тараса Шевченка, повісті Івана Нечуя-Левицького

¹¹ *Пятидесятилетие Острожского Свято-Кирилло-Медовидиевского православного церковного братства...* – С. 256.

¹² Там же.

¹³ Там же. – С. 261.

¹⁴ *Острожское Свято-Кирилло-Медовидиевское православное церковное братство...* – С. 127, 176–191; *Отчет Кирилло-Медовидиевского братства за 1877–1878 год.* – Санкт-Петербург: Тип. И. И. Глазунова, 1879. – С. 217; Державний історико-культурний заповідник м. Острога, КН № 4286, IV К № 659.

¹⁵ Державний історико-культурний заповідник м. Острога, КН № 14948, III Д № 7187, арк. 1–2 зв.

“Кайдашева сім'я” і “Старосвітські батюшки та матушки”, повісті Бориса Грінченка “На розпутті” й “Серед темної ночі”, збірка поезій “З журбою радість обнялась” Олександра Олеся, оповідання для дітей та юнацтва “Федько-халамидник” Володимира Винниченка. Усього у спискові фігурували імена двадцяти трьох видатних українських авторів, таких як Іван Котляревський, Леся Українка, Марко Вовчок, Микола Куліш, Михайло Коцюбинський, Грицько Чупринка.

Окремо слід відмітити зібрання періодичних видань бібліотеки училища, зокрема, низку щомісячних журналів історичного спрямування: “Исторический вестник”, “Киевская старина”, “Русская старина”, “Русский архив”. Матеріали історико-літературного часопису “Исторический вестник”, який видавався у Санкт-Петербурзі у 1880–1917 рр., представляли інтерес своїми фактографічними даними. Журнал “Киевская старина” виходив у Києві в 1882–1906 рр. російською мовою. В ньому публікували статті з історії, археології, етнографії, географії та літератури України, документи про видатних діячів української культури (Григорія Сковороду, Івана Котляревського, Тараса Шевченка та ін.). З кінця 1890-х рр. у “Киевской старине” друкували твори українських письменників (Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Панаса Мирного та ін.). У роботі журналу брали участь відомі українські історики (Володимир Антонович, Дмитро Багалій, Олександра Єфименко та ін.). Великий інтерес викликали документальні матеріали, автобіографії, записки, листи, котрі систематично розміщувалися в “Русской старине” (Санкт-Петербург, 1870–1918) та “Русском архиве” (Москва, 1863–1917).

У Російській імперії характерною ознакою бібліотек навчальних закладів була структуризація їхніх фондів відповідно до інформаційних потреб основних категорій користувачів: викладачів та учнів. У другій половині XIX ст. такий підхід до впорядкування бібліотечних фондів народних училищ був закріплений спеціальною інструкцією, виданою Міністерством народної освіти¹⁶. У ній наголошувалось на доцільності існування у навчальних закладах двох бібліотек – фундаментальної (вчительської) і навчальної (учнівської). Тож принцип формування бібліотеки жіночого училища імені графа Д. М. Блудова відповідав цим вимогам. Сукупність двох частин – учнівської та фундаментальної – становили структуру фонду бібліотеки училища. Очевидно, що до учнівської бібліотеки належали підручники, навчальні посібники, хрестоматії, курси лекцій, словники, довідники й таке інше з дисциплін, які викладалися в училищі. А в братському навчальному закладі вивчалися, зокрема, такі предмети: російська, церковнослов'янська, французька мови, російська і зарубіжна література, російська та всесвітня історія, географія, природознавство, педагогіка, гігієна, арифметика, алгебра, геометрія, фізика. У 1903 р. до учнівського відділу фонду входили 353 найменування друкованих творів, у тому числі 78 книг на релігійно-моральну тематику, до яких належали наступні праці: “Творения святого Иоанна Златоуста”, “Жития святых” архієпископа Філарета, “История русской церкви” митрополита Макарія, “Толкование Евангелия” єпископа Михайла, “Слова и речи” московського митрополита Філарета.

Фундаментальна частина фонду забезпечувала професійні й самоосвітні потреби учительських кадрів та складалася з фахової періодики, творів наукового, методико-

¹⁶ Инструкция инспекторам народных училищ губерний: Киевской, Подольской и Вольнской, утвержд. 6 марта 1871 г. Министером нар. просвещения // *Журнал Министерства народного просвещения*. – 1876. – Ч. 185. – С. 19–30.

педагогічного змісту тощо. У 1903 р. у цій частині фонду налічувалося книг близько 600 назв¹⁷, а у 1910 р. фундаментальний підрозділ фонду складався з 2 952 примірників різних видів видань; в учнівському підфонді на той час зберігалось 3 057 примірників¹⁸. Відзначимо, що частина фонду, призначена для викладачів, пропонувала великий вибір назв літератури при відносно обмеженій її кількості, а в іншому підфонді ситуація була абсолютно протилежною. Така неоднаковість наповнення підфондів є логічною. На початку ХХ ст. в училищі здобували освіту 200–300 дівчат. Отже, співвідношення обсягу цієї частини фонду відносно кількості її читачів можна вважати оптимальним. Фонд невпинно зростає: з 1910 р. впродовж п'яти наступних років на 1 172 примірники, 1915 р. у бібліотеці жіночого училища ім. графа Д. М. Блудова зберігалось 2 884 найменування видань (7 181 примірник)¹⁹.

Враховуючи усе сказане вище, маємо всі підстави стверджувати про формування Кирило-Методіївського братством бібліотеки педагогічного типу, завданням якої було забезпечення фахових інформаційних потреб викладацького складу та сприяння підготовці кваліфікованих спеціалістів – майбутніх вчителів. Тож бібліотечний фонд мав навчальний характер та був багатогалузевим за змістом. Бібліотека Острозького жіночого училища імені графа Д. М. Блудова завдяки своєму фонду, який братчики вкомплектували належним чином, сприяла освіті і гармонійному духовному розвитку підростаючого покоління Острожчини.

Список використаної літератури

1. *Графиня Антонина Дмитриевна Блудова и Кирилло-Методиевское Острожское братство* / под ред. И. П. Хрушова. – Санкт-Петербург: Типо-литогр. В. В. Комарова, 1903.
2. Инструкция инспекторам народных училищ губерний: Киевской, Подольской и Волынской, утв. 6 марта 1871 г. Министром нар. просвещения // *Журнал Министерства народного просвещения*. – 1876. – Ч. 185. – С. 19–30.
3. *Острожское Свято-Кирилло-Методиевское православное церковное братство: очерк его возникновения и деятельности: материалы к истории братства, 1865–1910 гг.* / сост. Н. П. Быков. – Санкт-Петербург: Тип. В. Киришбаума, 1910. – [8], 244 с., [3] л. ил.
4. *Отчет Кирилло-Методиевского братства за 1877–1878 год*. – Санкт-Петербург: Тип. И. И. Глазунова, 1879.
5. *Пятидесятилетие Острожского Свято-Кирилло-Методиевского православного церковного братства, 1865–1915 гг.: ист. записка* / сост. Н. П. Быков. – Петроград: Тип. В. Ф. Киришбаума, 1915. – VIII, 430, 110 с., 32 л. ил.
6. Рогова П. І. *Педагогічні бібліотеки України (друга половина ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.)*. – Київ: Четверта хвиля, 2009.

¹⁷ *Графиня Антонина Дмитриевна Блудова и Кирилло-Методиевское Острожское братство* / под ред. И. П. Хрушова. – Санкт-Петербург: Типо-литогр. В. В. Комарова, 1903. – С. 21.

¹⁸ *Острожское Свято-Кирилло-Методиевское православное церковное братство...* – С. 191.

¹⁹ *Пятидесятилетие Острожского Свято-Кирилло-Методиевского православного церковного братства...* – С. 383.

**ACTIVITIES OF THE BROTHERHOOD OF SAINTS CYRIL
AND METHODIUS IN OSTROH WITH REGARD TO FORMATION
OF THE LIBRARY FUND AT THE WOMEN'S COLLEGE NAMED
AFTER COUNT D. M. BLUDOV IN LATE 19th –
EARLY 20th CENTURIES**

Oksana SAZHOK

*Lesia Ukrainka East European National University, library,
30a, Vynnychenka Str., Lutsk, 43005, Ukraine, tel. (0332) 24-04-08*

The process of formation of the library fund of the Ostroh Women's College named after Count D. M. Bludov, as well as its quantitative and qualitative composition have been analyzed. Similar to any library of a folk school in the Russian Empire, this library consisted of two parts – the basic (teachers') library and the educational (students') one. As of 1915, the library had 2,884 titles (7,181 copies) in Russian, Church Slavonic, and French languages. The Brotherhood of Saints Cyril and Methodius in Ostroh and personally the Countess A. D. Bludova have played a decisive role in the process of formation of the library fund of the Ostroh Women's College named after Count D. M. Bludov.

Keywords: Ostroh Women's College named after Count D. M. Bludov, the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius in Ostroh, libraries of women's colleges in the Russian Empire.

Стаття надійшла до редколегії 12. 05. 2015

Прийнята до друку 22. 08. 2016